

menalis baklövéseket eredményeztek. Eddigi vitacikkeiben ugyanis mindig kissé túlságosan is sok ziccert hagyott számomra — hogy pesties nyelven szólnak —, és így bizony mindig pechje volt a velem való vitáival; én t. i. mindig zicherre mehettem s így mindig neki kellett megfizetnie a cechet...

Moór Elemér.

(Deutscher Auszug) — Zur Frage der Entsprechungen des slaw. und deutschen *ch* im Ungarischen. — Der FN ung. *Hernád* ~ d. *Kunnert* bezeugt dass der Lautwert des heutigen ung. *h-* in der II. Hälfte des 12. Jhs. — zur Zeit der Ansiedlung der Deutschen in diesem Flusstale — noch *x* war. Dass sich der Wandel von *x* - > *h-* erst nach 1200 vollzog, ergibt sich auch aus den Reflexen von slowak. *hr-* (< *gr-*) und slaw. *chr-* im Ung. Den Wandel des *x* - > *h-* widerspiegelt auch die Schrift; das heutige anlautende *h-* ist nämlich in der II. Hälfte des 13. Jhs. nie mehr mit *ch* geschrieben worden. Die Gründe, die St. Kniezsa gegen unsere Datierung des Wandels von *x* - > *h-* hervorbringt, sind nicht stichhaltig. Der Volksname *káloz* hätte nämlich in dieser Frage nur dann eine Beweiskraft, wenn nachgewiesen werden könnte, dass er von den Russen oder von den Byzantinern übernommen wurde; in russ. und byzant. Quellen wird nämlich dieser Name mit *x* geschrieben (auch Türken hätten z. B. das anlautende *x-* mit *k-* substituiert). Dass wir an Stelle des heutigen *h* in den Denkmälern der ältesten Zeit einigemal *k* antreffen können, kann ebenfalls nicht die Annahme eines frühen Wandels von *x* > *h* im Ung. bekräftigen. Diese unfolgerichtig vorkommenden Schreibungen in den Denkmälern gehen vielmehr nur auf einfache Lese-, bezw. Diktierfehler zurück; das *k* wurde nämlich in bestimmten Stellungen häufig auch mit *ch* geschrieben, was zur Folge hatte, dass das richtige *ch* besonders in Namen öfter fälschlich mit *k* gelesen und dem Schreiber auf diese Weise diktiert wurde. — Das alles brauchte Kniezsa eigentlich nur dazu, um ung. *kór* „Krankheit“ auf slaw. *chvorō* zurückführen zu können; diese Herleitung ist aber auch wegen der Annahme einer gänzlich ungerechtfertigten Entwicklung *kovor > *kór* im Ung. abzulehnen. — Auch die Annahme K.-s., dass das deutsche *ch* in jüngerer Zeit im Ung. nicht nur mit *k* sondern auch mit *h* substituiert worden sei, beruht nur auf irrtümlichen Voraussetzungen. Mit der jüngsten Schicht von deutschen Lehnwörtern im Ung. ist das *ch* eigentlich auch in das Lautsystem des Ung. schon eingedrungen.

Pesti lélek

Hárman is írtak már a Tinódinál előforduló *pesti lélek* és a Heltainál előforduló *pesti pór* kifejezések jelzőjéről (Melich: MNy. VIII, 326, B o d Károly: u. o. 412, Simonyi: Nyr. XLIV, 120), de ennek mivolta és eredete még egyáltalán nincsen tisztázva. Mindabból, amit erről eddig írtak, csak B o d-nak azon magyarázatát tartom helyesnek, hogy jelentése 'pokorralvaló'. De már azon feltevését, hogy ez a *pesti* jelző a 'kemence' jelentésű *R. pest-nek* volna származéka, tehát eredetileg 'pestre való, tűzre való' lett volna a jelentése, nem tartom elfogadhatónak. De még sokkal kevésbé fogadható el szerintem S i m o n y i-nak azon feltevése, hogy Heltai a 'bestia' jelentésű *R. N. bestye* szót alakította volna át szándékosan *pesti*-vé, még pedig azért, mert ez az ő erdélyi szász anyanyelvén *Băști* alakban használtos. Megjegyzendő, hogy ez az erdélyi szász főnév 'Dirne, feiles Weib' jelentésű, tehát nem volna érthető, hogy miért illette volna Heltai a köteles-

ségüket hanyagul teljesítő jobbagyokat éppen ezzel a jelzővel.) Ellenben tökéletesen igaza van Melich-nek abban, hogy a Mátyás Floriántól származó (*běstia* >) *bestye* = *pesti* egyeztetés hangtanilag valószínű. Ez az egyeztetés azonban nemcsak valószínűtlen, hanem ilyen *-stye* > *-sti* hangváltozás feltételezése szerintem teljességgel lehetetlen is. Sőt szóvégi nyílt *e* hangja miatt még a *bestye* állítólagos *beste* változatának sem fejlődhetett volna hangtani úton *-sti* végű alakváltozata.¹

Nem gondoltak azonban még eddig arra, hogy a *beste* alaknak (vagy akár a *bestye* alaknak is) nemcsak úgy nevezett hangváltozás útján változott meg a hangsora, hanem más okból is.

En azt hiszem, hogy a kérdéses *pesti* jelzőnek semmi köze sincsen a *běstia* szóhoz és ennek bármiféle alakváltozatához, hanem etimológiailag azonos *bécstelen* szavunkkal. E szavunknak ugyanis volt régi nyelvünkben és van mai nyelvjárásainkban *běstelen* (~ *böstelen* ~ *bestelen*) alakváltozata is (az ebben észlelhető *cs* > *-s* változásról l. Horger: MNy. XXVIII, 141), s ezt a melléknévi jelzőt persze szidalmakban is használták, pl. *běstelen lélek! béstelen kurafi!* Ilyen használatok azonban később gyöngédítő (euphem.) célzattal előbb megrövidült a hangsora s az így keletkezett *beste* (> *beste*) *lélek! beste kurafi!* alakú szidalomnak további gyöngítése céljából történetelt az, hogy (eredetileg talán csak tréfából, de mindenestre függetlenül bármiféle „hangváltozás”-tól) itt *pesti*-vel (vagyis a Pest városnév -i képzős melléknévi származékával) helyettesítették e szidalomnak *beste* szavát. Hasonló ezen, eredetileg a *bécstelen* szóval történt szidalomnak a története ahhoz, hogy a (sokszor bizony nem őszintén, nem komoly megfontolással kimondott) *Isten engen úgy segéljen!* fogadkozás előbb homályos értelmű (tehát nem sokra kötelező) *Isten uccse!*-vé rövidült, majd később a blasphemia elkerülése céljából a hasonló hangzású *Istók uccse!* lett belőle. Aki *Isten engem úgy segéljen!* helyett csak azzal fogadkozik, hogy *Istók uccse!* az nem fél attól, hogy bünt követ el, mert hiszen nem használta *Isten* nevét „hiába”. És az az elődünk, aki valakiről *bécstelen lélek!* vagy más efféle félreérthetetlen szidalom helyett csak azt mondta,

¹ A *běstia*, *běstye* és *beste* szavak és szóalakok körül sok zavar van szótárainkban. 1. 'Gonosz nő' és 'meretrix, luder' jelentésű *běstia* szavunk nem „újabb irodalmi átvétel a hazai latinságból” (EtSz), hanem ál-latin jövevény, az ugyane jelentésű német *Bestie*-nek latinosított alakban való (újabbkori) átvétele. 2. 'Vadállat' jelentésű *běstia* szavunk < klat. *bestia* (olv. s:sel) E szónak R. *běstya* (> *běstye*) alakja azonban nem valamely (soha nem létezett!) vulg. lat. *běstia alak átvétele (EtSz), hanem a korábbi *běstia* alaknak olyan magyar fejleménye, mint amilyenek (szintén *ti v. tē* + magh. > *ty* + magh. fejlődéssel) R. *agostyán* (> *aggastyán*), *bástya*, *ostya*, *Sebestyén*, *sekréstye*, *Tērěstyén* vagy (R. *Alap-Tiván* >) R. *Alaptyán* (> *Alattyán*), *kesztyű* stb. és a *pattantyú*, *billentyű*-félék. 3. A *beste* alak nem < *běstye* (ilyen hangváltozásnak nyoma sincsen a magyar hangtörténetben), hanem korábbi (*bécstelen* >) R., N. *běstelen* rövidülése. (A NySz., CzF., MTsz., EtSz. tévesen sorozzák a *běstia* címszó alá). Hogy az eredetibb *beste* (= 'bécstelen') *kurafia*-féle szidalomban néha *bestye* alakot is használtak (v. ö. pl. OklSz.), annak csak az az oka, hogy a (*běstia* > R. *běstya* >) *běstye* szót is használták szidalomra.

hogy *bëste lëleik!* vagy éppen csak azt, hogy *pesti lëleik!* annak is sokkal nyugodtabb volt a lelkiismerete.

Horger Antal.

(*Deutscher Auszug*) — Die altbezeugte Beschimpfung *pesti lëleik* ist aus *bestelen lëleik* „ehrlöse Seele“ abgekürzt und dann eufemistisch in „Pester Seele“ umgedeutet worden.

A szárcsa neveiről

A szárcsa (*Fulica atra*) fekete tollazatával feltűnő ellentétben van a homlokán levő fehérszínű, csupasz folt. Erről a foltról kapta Földitől följegyzett *hóda* nevét, amely kétségtelenül népies eredetű, mert Háromszék megyében is használatos (MTsz). A név átment a románba is (Nyr. 23:6). A Hortobágyon *tikhódas* nevét jegyezte föl Chernel. A *holdas* szó, éppúgy, mint a *hóka*, különösen a jó homlokán levő fehér foltot jelenti a népnyelvben, de nem lehetetlen, hogy csupasz, kopasz jelentése is volt, mert Szegeden *hódosodni* a. m. „kopni, kikopni” s egy 1728-i szegedi boszorkánypörben azt olvassuk: Azon bikának pedig homlokát mindnyájan megcsókolták, elannyira, hogy *meg* is *hódosodott* (OklSz).¹

A német nyelvjárásokban a szárcsa neve: *Blässe*, *Bläss*, *Blasse*. *Blasse* már a középfelnémetben megvan, s ez azonos a „homlokfolt, fehér homlokfoltos (hóka) házi állat” jelentésű *Blesse*, *Blässe* szóval, mely már az ófelnémetben megvan *blassa*, a késői középfelnémetben *blasse*, a közép-almnémetben *blesse*, *bles* alakban. A középfelnémet *blas* szónak már „kopasz” a jelentése. A sváb nyelvjárásban *Blasse* a. m. „fehér homlokfolt” és „kopasz”. Az ófelnémetben *blasros*, a közép-almnémetben *blasenhengst* „hóka ló”. Egy 1697-i adatban *Blass*, 1691-ben *Blässe* „equus balius”, 1609-ben *Blass* „equus maculosus”, 1575-ben *Plasse*, 1447-ben *blessiger hengst* „hóka ló”. E szavak megfelelői a többi germán nyelvekben: angol *blaze* „fehér homlokfolt”, óészaki *blese* „fehér homlokfolt”; lónév, németalföldi *bles* „kopasz”.

Ugyanez a szó van a szárcsa következő német neveiben is: *Blasshuhn*, *Blässhuhn*, *Blässhendl*, *Blassante(n)*². Kicsinyítő képzővel: *Blässel*, *Blassel*, *Blässle*, *Blässling*, *Blässchen*. Néhol még külön is kiteszik a *weiss* „fehér” jelzőt: *Weissblässe*, *Weissblass*, *Weissblassl*, *Weissblässle*, *Weissblässiges Wasserhuhn*. A szárcsa dán *blisand*, norvég *blarand*, pikardiai francia *blarie* neve szintén ugyanehhez a szócsaládhoz tartozik; v. ö. közép-almnémet *blare*, németalföldi *blaar* „fehér homlokfolt”; fehér homlokfoltos tehén, közép-almnémet *blaer* „kopasz”.³

¹ V. ö. Arany Pázmány lovagjában: Feje búbján *holdvillág* van.

² *Ante* tkp. *Ente* „réce, kacs”. *Blessente* a neve az *Anas boschas* és az *Anas penelope* récefajoknak is (Suolahti, Die deutschen Vogelnamen 426, 434). Az előbbinek a nyakán van fehér örv, a másiknak a homlokán fehér folt.

³ V. ö. Suolahti, Die deutschen Vogelnamen, 304, Naumann-Hennicke, Naturgeschichte der Vögel Deutschlands, 7:123, Weigand, Deutsches Wörterbuch, 5. kiad., Kluge-Götze, Etymologisches Wörterbuch.